

PIHURIK JUDIT

„JELENTEM, A LÓ A BŐRÉVEL EGYÜTT FUTOTT EL.”¹ (KATONAHUMOR A SZOVJET HADSZÍNTÉREN)

A második világháború idején a keleti fronton harcoló magyar katonák naplói és memoárojainak tanulmányozása² alapján felvázolható, hogyan teltek a harctéri hétköznapok a keleti hadszíntéren. A szerzők beszámolóit elsősorban a háborús élményanyagot rögzítik, és ezekből kibontakozik, hogy milyen körülmények között éltek a frontvonalban a magyar honvédek. Az adott körülmények között a humorérzék megőrzése a legtermészetesebb védekező, feszültségoldó reakciók közé tartozott, ezért szellemes, ironikus részek és karikatúrák³ is találhatóak a forrásokban, de nem olyan számban és minőségben, mint gondolnánk. A naplókhoz képest a visszaemlékezések inkább a jelentősnek ítélt történéseket rögzítették, s esetleges bennük a harctéri hétköznapok vidámabb, vagy éppen tragikomikus mozzanatainak a megörökítése. Az egyszerű szóviccektől a hosszabb történetekig, „költeményekig” különböző terjedelmű és témájú betétek találhatóak a forrásokban. Néhány esetben a napló vagy memoár egészének hangnemét meghatározza szerzőjének ironikus látásmódja. Bár a bakahumor legtöbbször nem szalonképes, a kéziratokban ez ritkán tükröződik: trágárságok, durva kifejezések, történetek nemigen szerepelnek bennük. Valószínű, hogy a szerzők többsége a harctéri mindennapok ezen oldalát szándékosan hagyta ki a élmények megörökítésekor és naplójába nem

¹ Koppányi Sebestyén: Visszaemlékezéseim... A 4. honvéd gyalogezred harctérre vonulása és tragédiája. Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban HL TGY) 3115. 26. A továbbiakban: Koppányi. Koppányi Sebestyén (1916–?) tartalékos főhadnagy a III. hadtest 7. könnyű hadosztály 4. gyalogezredében teljesített szolgálatot. Eredeti foglalkozása könyvelő volt. – A tanulmány az OTKA T 042763 sz. kutatási támogatásával készült.

² A kutatás eddig mintegy 150, nagyjából publikálatlan napló és memoár vizsgálatán alapul, jelen tanulmány témájához ebből 18 kézirat kapcsolódik.

³Ld. a II. és III. mellékletet.

jegyezte le azokat a kiszólásokat, epizódokat, vicceket, amelyek pillanatnyi megkönnyebbülést szerezhettek. Azt is meg kell jegyezni, hogy más a lövészárkok humora, mint a békés korszakok hagyományos kaszárnyahumora. Nem harsány, sokszor nem is szellemes, a források alapján inkább suta, sőt időnként primitív.

A közvetlen életveszélyben élő, sokszor ellátatlan emberek, akik egy idő után úgy érezték, a hátszág magukra hagyta őket, megpróbálták mindennapjaikat elviselhetővé tenni – ennek egyik eszköze lehetett az irónia, vagy egyes helyzetek humoros felfogása. Hogy nem volt könnyű dolguk, annak illusztrálására két szerző leírását idézzük. Kecskés Péter Pál⁴ így jellemezte a lövészárkok-életet 1942. augusztus 21-én: “Egész nap egész éjjel alig lehet a földözékből mozdulni. Furcsa és nehéz a harctéri élet. A harcos a lyukban, amit ásott magának, berendezkedik, nem tudni, mennyi időt kell ott eltölteni, rendesen mikor készen van, menni kell tovább. Nem számít, a harctéren az ilyen lyuk többet ér, mint otthon egy emeletes ház. A gödörben élve persze lustálkodásról szó sem lehet, esetleg tűzszünetben megborotválkozni, mosdani, mosni vízhiány és mozgás miatt szó sem lehet. Úgy nézünk ki, mint a cigányok. Egyik gödör a másiktól 8-10 méterre van, mikor tűzszünetek vannak, átkiabálunk egymáshoz, szóval beszélgetünk.”⁵ Szeptember 13-án az első vonalban harcolók helyzetét rögzíti: “Kezdünk kimerülni, éjjel-nappal a fokozott figyelés meg a tűz, meg az éhség kimerít lassan bennünket. Egy nap a harc alatt kettőnek számít, mert éjjel is fent kell lenni, sőt még fokozottabb munkát kell végezni, mint nappal, mert éjjel látni sem lehet. Ebédre alighanem megesszük a tartalék adag húskonzervet. Öt napja nem írtam haza és nem kaptunk levelet. Itt éppen lehetne írni, de senki sem továbbítja tőlünk, hiszen felénk sem néz senki. A dohány és cigaretta is elfogyott,

⁴ Kecskés Péter Pál (1906–1943) eredeti foglalkozása kosárfonó, három gyermekes családapa volt. A 13. könnyű hadosztály 7. gyalogezredében szolgált, tizedes volt. Osztrogozsszk ostrománál esett el, 1943 januárjában.

⁵ Kecskés Péter Pál: Honvédnapló a keleti frontról. 1942. június 26. – október 19. Sajtó alá rend., bev. tan., jegyz. Pihurik Judit. Szeged, 2002. 63. A továbbiakban: Kecskés.

szomorú vasárnap. Az éhség rákényszerített a tartalék adag konzerv felbontására és elfogyasztására. Most még jobban kínoz a szomjúság. A szánk széle kicserepesedett, beszélni nemigen beszélünk. Közben a Sztálin-orgonából kaptunk egy sorozatot, itt robbannak mellettünk, szerencsére nem lett semmi bajunk. Nehezen várjuk az estét, vele az enivalót, na meg a vizet. Akárhogyan is szereznünk kell, mert így nem lehet kibírni tovább. Egy kis csend állott be pillanatnyilag, erőgyűjtés a további küzdelemhez. Nekünk a fejünket sem lehet kidugni, mert rögtön lőnek ránk. A repülőik ismét bombáztak. A vadászgépeink egész alacsonyra szállva géppuskázzák az orosz vonalat. Épp most írom, hogy tűzszünet van, de tovább nem is bírtam folytatni, mert olyan hatalmas aknatűzet kaptunk, itt robbannak közvetlen közöttünk, lehúzódtunk az árok fejkéire, de így is betakart földdel bennünket, de szerencsére most bajunk nem lett. Szóráth József⁶ bajtársunkat, aki kidugta egy kicsit a fejét, rögtön föbe lőtték, azonnal meghalt. Jó 20 perces aknatűz után lassan besötétedett. A szánk a szomjúságtól kicserepesedett egészen. Végre 8 h körül kijött a mi étkezésünk is. Kétnapi éhezés után borsófőzelék, feketekávé és kenyér, cigaretta. Kenyeret héttel többet hoztak ki, és a szakaszparancsnok úgy osztotta, hogy a mi rajunk nem kapott egy falatot sem a hét fölösleges kenyérből. Emberi piszokságnak az alja, ami itt megy.”⁷ Szeptember 19-én már keserűen összegezte tapasztalatait: “Ez a háború rombolás, az élet és a javak pusztulása.”⁸

Simon István⁹ 1942. december 20-án jegyezte fel a következő sorokat: “Most láttam, hogy a legnehezebb feladatot és a háború súlyát a gyalogosok viselik,

⁶ Az elesett honvéd neve szerepel a Bús János – Szabó Péter: Béke poraikra... Dokumentum- emlékkönyv a II. világháborúban, a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Bp., 1999. c. kötet 718. oldalán, de a halál ideje itt 1942. 09. 15.

⁷ Kecskés: 84.

⁸ I. m. 88.

⁹ Simon István (1918–?) tartalékos hadnagy az 1. páncélososztály 30. harcokocsiezredénél teljesített szolgálatot. Jogász volt, 1943. január 23-án megsebesült, 65%-os rokkant lett. Naplója: Katonai szolgálatom története. HL TGY 3208. A továbbiakban: Simon.

bár az elismerésből korántsem kapnak annyit. ... És mikor ezeket végignéztem, szerettem volna a mocskos pofájú riportereket ideráncigálni, hogy itt beszélj, ne a terített asztal mellett! Itt mondj olyan szépeket, ha tudsz. Itt, ahol bokáig vízben élnek és ahol egy silány lyukban 12 ember kucorog. Ahol egy félkilós fadarab az egész napi tüzelő. És ahol olyan rossz kosztot élnek, hogy biztosan nem enne meg odahaza senki.”

A 2. magyar hadsereg már az 1942-es nyári hídfőharcok során jelentős veszteségeket szenvedett, majd a novemberben kezdődő szovjet ellentámadás következtében 1943 januárjában felmorzsolódott. Közel 50 ezer volt az elesettek száma, ugyanennyi a sebesült, hadifogságba mintegy 28 ezren kerültek.¹⁰ A fenti idézetek és az adatok érzékeltetik, mennyire nehéz lehetett szembenézni a kilátástalan helyzettel, elvonatkoztatni a valós körülményektől. Hogy ez esetenként hogyan sikerült, arra idézünk néhány példát az alábbiakban.

A fennmaradt kéziratok tanúsága szerint a fronton a katonahumor fő célpontjai az “oroszok”¹¹ voltak, de majdnem hasonló gyakorisággal pellengérezték ki a katonai drillből eredő visszásságokat és az általános emberi esendőséget is. Az oroszokkal kapcsolatos megjegyzések legtöbbször érthető módon a szovjet rendszerre vonatkoztak, sokan azonban a lakosságot is lenézték, az ő szemükben életmódjuk, szokásaik, nyelvük is élcek tárgyává vált. Van azonban példa arra is, hogy egy-egy szerző pusztán meglepődött másságukon, de emiatt még nem gúnyolta ki őket. A katonai élet mindennapjaiból többnyire az ellátás hiányosságait, a korszerűtlen eszközöket, a feleslegesnek ítélt formásokat tették szóvá. Utóbbi kapcsán a civil és a katonai mentalitás közti alapvető különbségek is hangsúlyozódtak. A feljebbvalókra utaló kritikus, ironikus megjegyzések szinte kizárólag a magasabb rangú tisztek kéziratában bukkannak fel, a legénység és az alacsonyabb rendfokozatú tisztek érthető

¹⁰Szabó Péter közlése alapján.

¹¹Minden, a Szovjetunióban élő népet oroszoknak – vagy muszkának – neveztek a szerzők.

okokból tartózkodtak az ilyen típusú véleménynyilvánítástól. Egyes szerzőknél a munkaszolgálatosok kiszolgáltatott helyzete is – antiszemita tartalommal dúsított – humor-forrás lett.

Meglepő módon erotikus viccek, történetek nemigen szerepelnek a kéziratokban. A szexualitásról, ami a katonák közötti beszélgetésekben az egyik legfőbb téma lehetett, írásban nagyon röviden és visszafogottan nyilatkoztak a szerzők. Igen kevés feljegyzés vonatkozik arra tényre, hogy több százezer férfi teljesített hosszú harctéri szolgálatot, és nyilvánvalóan voltak nemi szükségleteik. A forrásokban hol álságosan szemérmes, hol még-ellentmondásos a kérdés tárgyalása, abban az értelemben, hogy a szépelgő sejtetés és a durva nyersség kiszámíthatatlanul váltakozik a szövegekben.¹² A kéziratok gyakran inkább vaskos és suta, semmint szellemes részletei mutatják, milyen lehetett a téma szóbeli megközelítése. Hiányzik a forrásokból a politikai humor is, bár ezt a körülmények inkább magyarázzák: a propaganda a katonák indulatait a Szovjetunió és a zsidóság ellen fordította. Néhány magyar politikus és a belpolitika egyes kérdései komoly formában szóba kerülnek, de a szerzők többsége kerüli e témát.

A naplók és emlékiratok mellett van példa arra, hogy a hivatalos iratok is tartalmaznak humoros részleteket. Tóth Antal anyagában¹³ két lap hátoldalán ugyanaz a stencilezett, halvány karikatúra látható: tyúktolvaj baka mászik át a kerítésen, nadrágját kutya tépi. Bizonyára a papírhiánnyal magyarázható, hogy a tábori lelkész hivatalos jelentéséhez felhasználta a két sokszorosított karikatúrát. Dénes

¹² Igaz, többnyire nem saját magukra vonatkozóan. A fiatal házas Somorjai Lajos például őszintén, lelküismeretfurdalástól gyötörtén számolt be naplójában egy orosz tanítónővel kibontakozott rövid szerelméről. Hogy mennyire megviselték az események, azt jól mutatja, hogy az egyébként durva szavakat ritkán használó szerző később társainak az orosz nőkkel való kapcsolatát igen trágárul jellemzi. Somorjai Lajos dr.: *Megjártam a Don-kanyart. Harctéri napló. Oroszország, 1942–1943.* Közreadja Varga J. János. Bp., 2002. 78–82.

¹³ Tóth Antal római katolikus tábori lelkész jelentései és hadinaplója. 1942. aug. 2. – 1944. aug. 31. TGY 2951.

Jenő¹⁴ naplómelléleteit és jelentéseit tartalmazza az az iratcsomó, melyben az “Utasítás hátországba távozók számára”¹⁵ című, a mellékletben közölt dokumentum található. Szerzőjének aláírása – “Hátországhy” – nyilvánvalóan álnév, de valószínű, hogy Dénes Jenő fogalmazványáról van szó. Erre nemcsak abból következtethetünk, hogy az ő számozott naplómelléletei között szerepel, hanem a humoros, szarkasztikus írás logikája, fordulatai, megközelítései alapján is. Dénesnek a Hadiakadémia parancsnokságának küldött jelentéseiben található hasonló megállapítások – természetesen nem ironikus formában. Tapasztalatairól ugyanis tíznaponként összefoglaló jelentéseket kellett készítenie, dossziéja nagyrészt ezeket a dokumentumokat tartalmazza. Az utolsó naplómelléklet az “Utasítás,” mely valószínűleg “belső használatra”, a tisztársak – feszültségoldó, esetleg unaloműző(?) – szórakoztatására készült. Figyelmes olvasással viszont valószínűsíthető viselkedésváltozást is rögzít – ezúttal valóban ironikusan: azt, hogy a hosszú időn át mellőzni kényszerült civil, “polgári” komfort mindennapi kellékei (vetett ágy, vonatok személyvagonjai, terített asztalnál evés, stb.) – a frontszolgálat hosszú hónapjai, netalán éve után – majdhogynem elfeledett, újratanulandó viselkedési normákat rónak a szabadságra hazaindulókra. Dénes Jenő kiinduló ötlete a szovjet és a magyar élet ironikus összehasonlítása: természetesen nemcsak a két nép és ország, valamint a háború és a békés hátországi élet között meglévő különbségek érzékeltetéséről van itt szó, hanem elsősorban a szovjet rendszer sajátosságainak karikírozásáról is. Ugyanakkor bizonyos megjegyzéseiből a magyar katonáknak a harctéren és a megszállt területen való magatartásáról, a lakossághoz való viszonyáról is képet kapunk az írás alapján.

A naplók és emlékiratok szerzői részben azonos, részben egészen eltérő jelenségeket tartottak humorosnak a Szovjetunióban tapasztaltakból. A bolsevik

¹⁴ Dénes Jenő százados, hadiakadémiai hallgató a 19. könnyű hadosztály légvédelmi gépágyús ütegeinek parancsnoka, majd a hadosztály szállásmestere volt.

¹⁵ Dénes Jenő hadiakadémiai hallgató naplómelléletei 1–41. HL 2. hds. iratai 24. fasc. 41. számú melléklet a naplóhoz. Megjelent a *História* 2002/9–10. számában, köreadta: Pihurik Judit.

rendszerre, a szokásokra, a lakáskörülményekre, az életmódra vonatkozóan általában megegyeztek a vélemények. Sokan szemlélték értetlenül a falusi házak beosztását, ahol ősztől tavaszig a lakók az állatokkal közös helységben éltek, furcsállották a szellőztetés hiányát, a kis ablakokat – télen értették meg, mi ezek szerepe – vagy éppen az épített WC hiányát tették szóvá.

Bogdán József¹⁶ visszaemlékezésben mindezekre kitért, de lejegyzett egy érdekesnek tartott jelenséget is: már a Don mentén járva, az egyik településen a menyasszonyvásár szokását mesélték el neki. Ennek lényege az volt, hogy olyan nőt kell választani, aki jól tud dolgozni – nehogy a férj is munkára kényszerüljön. Az asszony végzi a munkát, neveli a gyerekeket, mindent előteremt. Ezzel szemben: “A férfi már évszázadok óta csak a lovával és ezzel kapcsolatos felszerelésével törődik. Nagyszerűen lovagol, gyönyörűen énekel és feltűnően sokat tanácskozik.”¹⁷ – hangzik a jellemzés. Bogdán József a lakosság naivitását is illusztrálta, leírva, hogy miután egy égési sérülést szenvedett kislányt sikerült meggyógyítania, a falu lakói hálából ott akarták tartani orvosnak, még a családját is kihozatták volna. Ő szabadkozás közben elővett egy otthoni, “hagymás makói képes levelezőlapot” – és az oroszok ennek alapján a következőkkel magyarázták, miért nem marad: “...az az ország, ahol ilyen gyönyörű fényképeket tudnak csinálni és ahol ilyen óriási nagy hagyma terem, hogy a közepén majdnem egy ház is elfér, az igazán egy csodaország lehet.”¹⁸

¹⁶ Dr. Bogdán József (1900–1983) eredeti foglalkozása fogorvos volt, tartalékos hadnagyként majd főhadnagyként szolgált a 117. utásszázadban. 1942 májusától októberig fél évet szolgált a szovjet fronton.

¹⁷ Dr. Bogdán József: *Útunk, harcaink a keleti vörös pokolban* című visszaemlékezése elhangzott Makón, 1942. október hó 3-án, a szervita atyák rendezésében megtartott “Első Makói Honvédest”-en. Szövege megjelent a Makói Újság 1942. október 6-, 8-, 9-, 10- és 11-ei számaiban, valamint közölte az 1943. évi Fájdalmas Szűzanya naptár, melynek alapján különlenyomat is készült. Az oldalszámok a különlenyomat szövegére utalnak. 11.

¹⁸ U. o. 12.

A másság elfogadásának példája Kadosa Árpád¹⁹ megfigyelése és ahhoz fűzött kommentárja. Észrevette, hogy az oroszok másképpen irányítják állataikat, mint ők: “Először nagy derűtséget keltett közöttünk, hogy a “muszka” Brrrrr!-rel állította meg a lovát. [...] Mulatságosnak tűnt részünkre, hogy itt a lakosság tü-tü-tü-tü hangokkal hívja magukhoz a tyúkokat. Minden bizonnal nekik meg a mi pi-pi-pi hívogatásunk okozna derűtséget. Hát igen, ez volna az igazán emberi, egymás megismerése. Hát igen, ez volna az igazán emberi, egymás megismerése, a másik szokásainak tisztelete, egymás megbecsülése.”²⁰

A másság iránt elfogult, azt elutasító többségi álláspontot tükrözi – többek között – Árokszállási Zoltán²¹ memoárja is, melyben még az orosz nyelv, illetve személynevek iránt is “civilizációs” ellenérzést rögzített: “Így beszélgettek, hadakoztak az orosz nyelvvel honvédeink és tréfálkoztak, vidámkodtak. Minden kis kutya Sztálin volt, a malacokat elnevezték elvtársnak, az orosz nyelvben járatosabbak tovarisznak becézgették. A muszka hadvezérek is megkapták a maguk illő és főleg magyar fülnek jobban hangzó nevüket. Vorosilov Veres Ilon lett, Tyimosenko – Timsó Jankó és Bodjennij – Uram bocsá! – Budi Jenő. Úgy kell nekik! Minek kezdtek ki a magyar katonával!”²² Nemeskéri Kiss Miklós²³ morbid módon, sajátos cinizmussal örökítette meg az oroszokkal kapcsolatos negatív élményeit naplójában: “A félig elégett holttestek irtó bűzt árasztottak magukból. Nem is tudtam eddig,

¹⁹ Kadosa Árpád (1914–?) tartalékos zászlós majd hadnagy, a 12. könnyű hadosztály 12. híradószázadának szakaszparancsnoka. Eredeti foglalkozása tanár volt.

²⁰ Kadosa Árpád: A Don-kanyarig és vissza. HL TGY 2889. 20. A továbbiakban: Kadosa.

²¹ Dr. Árokszállási Zoltán (1912–?) karpaszományos őrmester volt a VII. hadtest gépkocsizó vonatcsoportjának VII/2. tehergépkocsi osztagánál.

²² Árokszállási Zoltán: Úttalan utakon. Egy gépkocsizó vonatcsoport élete Oroszországban a szovjet elleni hadjáratban. 1942. V. 26./1943. IV. 25-ig. HL TGY 3034. 62. A továbbiakban: Árokszállási.

²³ Nemeskéri Kiss Miklós (1921–) egyetemi hallgató, tartalékos zászlós. A 2. magyar hadsereg személyi és pótlásügyi előadójának segéd tisztjeként vonult be, majd 1942. május 29-én áthelyezték az I. a (hadművelési) osztályra, Kovács Gyula vezérkari ezredes parancsnoksága alá.

hogy a nagy tömegben sült emberhús ilyen büdös. De lehet hogy csak az orosz! Mindenesetre elment a kedvem az emberhústól!”²⁴

A harctéri hétköznapiak és a katonaelet epizódjai villannak fel az alábbi néhány részletben. Sey László²⁵ jegyezte fel azt a történetet, amely alapján valószínűleg a címben is idézett mondat szállóigévé vált. Alakulatánál járatták a lovakat, de az egyik, miközben a lovászok az istállóba vezették, elszökött, hiába keresték: “Pár napi várakozás után Dömötörfy²⁶ kénytelen volt az ELLO²⁷-nak jelenteni, hogy az ilyen és ilyen számú, nevű, színű, stb. ló a leírt körülmények között elszökött, kerestük, kutattuk de nem találtuk, kéri az állományból való leírását. Kb. egy hét múlva megjött a felettes hatóság válasza, egy őrnagy aláírásával, hogy a jelentést tudomásul vették s a lovat leírták. Mindenki azt gondolta, hogy ezzel az ügy legalábbis [?] elintéződött. De nem, mert egy újabb hét múlva Dömötörfy ugyanakkor az őrnagynak az aláírásával kapott egy felszólítást, hogy az ELLO tudomásul vette a ló eltűnésének körülményeit s ennek alapján leírta az állományból, azonban <<a zászlós úr nem jelentette, hogy mi történt a ló bőrével?>> Dömötör Jánosban volt humor s így válaszolt: <<Mint előző jelentésemben leírtam őrnagy úrnak, a ló kirántotta a vezetőket a lovász kezéből, és elvágtatott a nagy orosz mezőben. A bőrt legényeimmel együtt kerestük mindenütt, az istállóban, jászolban, jászol alatt, de sehol sem találtuk. Minden valószínűség szerint azt is magával vitte.>> Persze ez az ironikus válasz nem maradt következmény nélkül.”²⁸ Sey szerint Dömötör parancsnokának sikerült elérnie, hogy ne kapjon fegyelmit, beérték egy bocsánatkéréssel. Koppányi Sebestyén, akitől a címben is idézett mondat származik, az epizód egyszerűbb változatát jegyezte fel: egy éjszakai bombatámadásnál elfutott egy ló. Az alakulat jelen-

²⁴ Nemeskéri Kiss Miklós tartalékos zászlós: Napló az orosz harctérről 1942. I–II. HL 2. hadserg iratai 30. fasc. 1942. július 4-ei feljegyzés. A továbbiakban: Nemeskéri.

²⁵ Dr. Sey László orvos, tartalékos tiszt, IV/2. tábori kórház.

²⁶ Dömötör János zászlós, a IV/2. tábori kórház fogatolt részlegének parancsnoka.

²⁷ Ellátóoszlop.

²⁸ Sey László dr.: A IV/2. tábori kórház a Don partján. HL TGY 3742. 9.

tette a veszteséget, mire visszaérkezett a felszólítás: “Jelentse, hogy mi történt a ló bőrével?” Erre adták a címben idézett választ: “Jelentem, a ló a bőrével együtt futott el.”²⁹ Mivel Koppányi a III. hadtest 7. könnyű hadosztályának 4. gyalogezredében teljesített szolgálatot, Sey László pedig a IV hadtest 2. tábori kórházánál, nem valószínű, hogy ismerték egymást. Feltehetően Koppányi írta le hallomás alapján a történetet, amelynek zárómondata eszerint tényleg szállóigévé vált. Megjegyzendő, hogy az állatbőr igen nagy értéket képviselt, azért kellett elszámolni vele – még ha az adott szituációban komikus volt is a számonkérés. Ugyancsak Koppányi Sebestyén többször használt egy másoknál is felbukkanó kifejezést, amellyel a magyar hadsereg avíttóságát érzékeltette. Első alkalommal a felvidéki bevonulás kapcsán írta le: “...Nagyszombat felé kivonult a csehszlovák motorizált hadsereg, hogy helyt adjon a magyar szekerezált hadseregeknek.”³⁰ Később újra használta a kifejezést, amikor 1942 nyarán, a kivonulás során szembesültek a szekérszállítás nehézségeivel.³¹

A korszerűtlen felszerelés kritikája a Simon Istvánék által kitalált szarkasztikus leírás a jövődő budapesti bevonulásról: “Itt jön elől a Skoda század. Igen, a század teljes három harckocsival. Természetesen harcban megviselt kocsik sok ellenséges találattal. De ha jól látom, most vettem csak észre – bocsánat az elnézésért – csak két harckocsi jön. Igen, kettő, de az egyik vontatja a másikat. De ebben a pillanatban megállnak. Miért? A vezető kiugrik, felhajtja a motorház tetejét, és babrálgatni kezd benne. Odafordulok a mellém álló, s a nyári oroszországi harcokban résztvevett harckocsizó századoshoz. Százados úr kérem, mi történik ott? >>Dugulás.<< Szabad kérdezniem mi ez a dugulás? Skoda betegség!” Azután tehergépkocsik érkeznek nyikorogva, rajtuk a teljes a század – az utánpótlás 15 régi emberrel,

²⁹Ld. 1. l.j.

³⁰Koppányi 2.

³¹Koppányi 37. A második magyar hadseregben az alakulatok ellátását a gépjárművek hiánya miatt nagyrészt szekerekkel kellett megoldani. A rendelkezésre álló 6000 tehergépkocsinak általában egyszerre a harmada volt használható állapotban. A hadsereg 67 000 lóval és 19 190 ún. országos járművel (szekerekkel) vonult a hadszíntérre.

annyian maradtak: “A többieket tartósan konzerválta az orosz tél.” Végül nehézkesen még egy kocsi érkezik, hátul egy-két kitüntetés lóg róla. Ez hozza a meg nem érdemelt kitüntetéseket.³² A kitüntetések odaítélésének módjára mások is tettek epés megjegyzéseket, úgy vélték, nem mindig az arra érdemesek kapják meg. Erre vonatkozik a Damó Elemér által feljegyzett találós kérdés: “Milyen a honvédségben a kitüntetés rendszere? – Milyen? – Hát olyan a kitüntetés, mint a bombázás! – Hogyan? – A hátorszámban hullik és véletleneket talál!”³³ Ennek variációját Vécsey Béla³⁴ is közli emlékiratában: “Olyan, mint a repbomba, magasról jön és ártatlanokat érint.” Kommentárja: “...ha nincsen költői lendület a felterjesztésben, nem kap a szegény baka semmit.”³⁵

A katonákat leginkább foglalkoztató témák között fontos helyet foglalt el az ételmezés. Minden szerző érinti a kérdést, többnyire komoly formában, de akadnak a témával kapcsolatos humoros megjegyzések is. Az étkezéssel kapcsolatos egyik fő gond a német ellátásból adódott, a fronton ugyanis nem Magyarországról ételmezték a katonákat, akiknek ezért hiányoztak a megszokott ízek, elsősorban a fűszerek, a hagyma, a paprika és a szalonna. Rummy Lajos³⁶ az ún. a doni-betegség, a sárgaság okaként említi e ténytet: “Talán ludas volt ebben a német ellátás is. – Szokatlan volt a magyar gyomornak a pudingpor, a cukorka, a szardínia (a katonák szerint kígyóhús), a műméz, a szardellapaszta, különféle sajt, gyakran kinyomható tubusban, ízetlen, úgynevezett >>Dauerbrot<< tea, mely utóbbinak katonáink varázserőt tulajdoní-

³² 1942. november 15-ei bejegyzés.

³³ Damó Elemér: Névtelen katonák a Kárpátokban. A 115. önálló utász század a háború utolsó évében. Visszaemlékezés. TGY 3357. 226. A szerző hivatásos tiszt volt, egyéb adat nincs róla.

³⁴ Vécsey Béla alezredes, a 35. gyalogezred I. zászlóaljának parancsnoka (III. hadtest, 7. könnyűhadosztály) volt.

³⁵ Vécsey Béla: Visszaemlékezéseim 1940 nyarától 1942 végéig. HL TGY 2658. 17.

³⁶ Rummy Lajos (1895–1982) ezredes a IV. hadtest 13. könnyű hadosztály 31. gyalogezredének parancsnoka volt.

tottak és 'lankasztó teának' keresztelték el, stb, stb. A pudingport először >>Federweis<<-ként a bakancsában kísérte meg a katona hasznosítani.”³⁷

1942-ben, a hosszú harctéri szolgálat idején a szerzők közül többen tanúi voltak annak, hogyan készültek a tudósítások, híradófelvételek, és fölháborítónak tartották azok megrendezettségét, esetenként irrealitását. A naplókban szerepelnek kritikus, ironikus megjegyzések is, melyek kiemelik a manipulációkat. Simon István 1942. július 28-án örökölt meg egy esetet: “Ma láttam azt, hogyan lesz a szúnyogból ökör. A haditudósítók kijöttek hozzánk és a 18-ai urivi ütközetről³⁸ vették fel a szemtanúk elbeszéléseit. Kiválasztották a hősokeket és viaszlemezre vették fel, amit mondtak.” 1942. augusztus 4-én megisméltődött a szerző által undorítónak nevezett helyzet: “Délelőtt ismét széltozás. Kijöttek a filmhíradósok és háborút játszottak. Sajnos így készül a híradó és szegény közönség csak ámul-bámul. ... Hát csak hadd csinálják a legendát és a hősokeket.”

Vámosy József³⁹ már a visszavonulásról szóló beszámolójában egy filmhíradóra visszaemlékezve írja, hogy majd elsüllyedtek a szegénytől, mert németek is voltak a nézőtérén. Látszott, hogy a felvételeket otthon készítették, ami nem lett volna baj, ha szakemberek csinálják, de nem így volt: “A vásznon láttunk nagyon szép mintatábort, ahol a bunker bejáratok díszítve voltak és előtte parkírozott terek. ... Szerepelt itt géppuska, golyószóró, aknavető, gépágyú. A mellvéd mögött a tisztek egymásnak dugdosták a térképet, mikor a géppuska látható célra tüzelt. Minek kellett a térkép? A legmulatságosabb a gépágyú működtetése volt, mely láthatólag

³⁷ Rummy Lajos: A magyar királyi 31. honvéd gyalogezred harci tevékenysége a Don mellett. (Az ezred felállításától az 1943. januári visszavonulásig.) Emlékirat. HL TGY 3160. 53.

³⁸ A doni hídfőcsaták 1942. július 18. és szeptember 16. között zajlottak.

³⁹ Dr. Vámosy József tartalékos tiszt, orvos. A III. hadtest 7. könnyű hadosztályánál, majd a 34. gyalogezrednél teljesített szolgálatot.

páncélcocsira tüzelt, ugyanakkor azonban parancsnoka repülőgépre kémlt, azt a benyomást keltve, mintha az eredményt figyelné.”⁴⁰

Bizonyára nem véletlen, hogy az idézettekén kívül több szerző is minősíti a haditudósítók munkáját. Aki tanúja volt annak, hogyan készülnek a híradófelvételek, azok a megrendezettséget kifogásolták, akik pedig a kész dokumentumfilmeket látták, azok a valótlan elemeket vették észre. Ha meg is értették ennek okait – ütközetben nem lehetett forgatni, mire a kamerákat felállították, egy-egy esemény már le is zajlott – és tudták, hogy az otthoniak számára nem hiteles, hanem lelkesítő anyagot kellett összeállítaniuk a haditudósítóknak, akkor is sérelmezték a valótlanságokat és hol felháborodtak, hol meg keserűen ironizáltak a látottakon.

A katonák között bizonyára gyakori téma volt a szexualitás, de mint már utaltunk rá, kevés forrásban szerepel idevágó részlet. Ezek közé tartozik Botta Ferenc⁴¹ anyaga, melyben az alábbi erotikus vers található:

“Karinthyádák a zs...-i berkekben

Megkérjük a jó Mikulást
Menjen Csíkba minél előbb,
Zsuzsikának, Marikának,
Marikának, Zsuzsikának
A csizmáját tömje tele,
De jó volna, ha megcsinálna.

De az a baj, de az a baj
Hiába van piros csizma,

⁴⁰ Vámosy József: Emlékeim a második magyar hadseregről. HL TGY 2809. 91. A továbbiakban: Vámosy.

⁴¹ Botta Ferenc az V/2 (Puma) repülőszázad írnoke volt.

Marikának, Zsuzsikának,
Zsuzsikának, Marikának,
Mert messze van a Csikországa
A Mikulás nem tudja, hol van.

Elment messze, elment mesze,
Csilingelve, csilingolva,
Soha többé nem jön vissza,
De jó volna, de jó volna,
Hogyha mégis visszajönna.

Szomorú a versünk vége,
Üres maradt a két csizma,
Zsuzsikának, Marikának,
Marikának Zsuzsikának
Nagyon fájhat a kis szíve
Nem lesz tőlünk szép emléka.

Hej ha mégis visszajönna
Csilingelve, csilingolva.
Marikának, Zsuzsikának,
Zsuzsikának, Marikának
Sok-sok csókját, hogyha hozna
Bizony isten de jól tenné.

Halász-Almásy-Botta triász⁴²

⁴²Botta Ferenc anyaga. HL TGY 3892. A szerzők kiléte – Botta Ferenc kivételével – ismeretlen.

A fenti, kétértelmű fogalmazásra alapozó – fűzfapoétákat is alulmúló – “költeményen” kívül kevés e témában az idézhető részlet. Nehéz utólag eldönteni, hogy például Árokszállási Zoltánnak a “nőkapcsolatokat” leereszkedően elutasító sorai mögött nem rejlik-e némi (elfojtott) irigység is: “Egyik-másik honvéd is jól érezte magát, hiszen zsenkája⁴³ minden jó falattal elhalmozta, s volt ki ruháját is mossa, gondozza. Hja, ha nincs fából az ember, még ilyesmire is ráadja a fejét.”⁴⁴ Nem sokkal később röviden és szintén kétértelműen utalt egy orosz nővel kapcsolatos esetre: “A munkát négy pék látta el néhány asszony és lány közreműködésével, kiknek tisztaságára igen sokat adtak, s személyesen mosdatták meg őket naponként tetőtől talpig.”⁴⁵ Kadosa Árpád távolságtartóan idézett fel egy esetet: “Lóri tegnap kapott értesítést arról, hogy megszületett az 5. gyereke, anyja és újszülött egészségesek. Gartuláltunk neki, mondván: – Látod, nem is kellettél hozzá! Ó meg arra hivatkozva, hogy ki ne jöjjön a gyakorlatból, géhás tiszték társaságában átment a szemközi házba, ahol három nő tárt karokkal fogadta őket, nagy dáridót csaptak, harmónikáztak, énekeltek és... A Két fogoly Zinácskája jutott eszembe.”⁴⁶ Hasonló töredékeket idézhetnénk még annak illusztrálására, mennyire álszemérmesen viszonyultak a katonák a kérdéshez, hiszen nyilvánvaló, hogy részben beszédtema volt, részben pedig történetek említhető esetek. Ezt az alább idézett jelentések is bizonyítják: egy 1942. augusztus 1-jei egészségügyi helyzetjelentés szerint 2791 beteg katona közül 126 volt nemibeteg.⁴⁷ Szeptember elején a betegek összlétszáma 345 tiszt és 9875 honvéd volt, a jelentés szerint közülük 5 illetve 73 szenvedett nemibetegségben. Az tényeket a vezérkar érthetőnek tartja: “A nemibetegségek száma is aránylagos emelkedést mutat, ami az anyaországtól távol való huzamosabb idejű tartózkod-

⁴³ Zsena=nő (orosz).

⁴⁴ Árokszállási: 63.

⁴⁵ U. o.:64.

⁴⁶ Kadosa: 19. A szerző Zilahy Lajosnak azonos című regényéből készült filmre utal.

⁴⁷ Főszállásmesteri osztály szám nélküli iratok. 3. sz. melléklet 5000/2. hadsereg főszállásmesteri iratok 1942. VIII. 5. számhoz. Egészségügyi helyzetjelentés. HL 2. hds. iratai 15. fasc.

dási időben leli magyarázatát.”⁴⁸ 1942 őszén főszállásmesteri parancs intézkedett Totem óvszer kiutalásáról: a III., IV., VII. hadtestek és a hadseregközvetlenek részére 3000-3000 darabot, a repülőcsoport részére 879 darabot, alosztályonként általában 13 darabot számítva.⁴⁹ Ez ugyan a hadsereg létszámát tekintve – 207 ezer fő – igen kevés, de legalább volt törekvés a katonák egészségének megőrzésére.

A frontvonal mögé beosztottak helyzete könnyebb és kevésbé veszélyes volt, mint a harcoló alakulatoké. Ezt Nemeskéri Kiss Miklós naplójában több epizód tükrözi. 1942. december 18-án egy “vadászatot” örökített meg: “Hajtóvadászat, a szó legszorosabb értelmében vett hajtóvadászat volt ma délután. Igaz, hogy kissé szokatlan körülmények közt, mert szánkóval hajtottuk a nyulat! De kezdem előlről. Ebéd után Cseh Kálmán⁵⁰ bácsi, Kiss-Kónya Ernő főhadnagy és én felpakolózdunk a szánkóra, melyet Gyuri cigány vezetett elő. A rúd mellett “Sztálin,” a bakon Kálmán bácsi géppisztollyal a nyakában és hosszú ostorral a kezében – így indulunk el varjászni. Ernő Gazdánk⁵¹ sörétes puskáját, én a magamét hoztam el, Kálmán bácsi viszont azt mondta, ő géppisztollyal többre viszi! A varjak elleni támadással hamar végeztünk, én kettő, Ernő egy varjút lőtt, Kálmán bácsi pedig sorozatot a levegőbe. A varjúk elrepültek, de Sztálin lábai előtt felugrott egy nyúl. Több se kellett Kálmán bácsinak! Egy teljes sorozat után a nyúl még jobban futott, de mi utána, a szánkóval. Kálmán bácsi feje fölött forgatva az ostort hajszolva Szálint a hómezőn a nyúl után. Persze ez utóbbi frissebb volt, de Kálmán bácsi bekerítő mozdulatokat kezdeményezett, mire a nyúl ellenkező irányú kitérésekkel válaszolt. Negyedóra hosszat vágóban zavartuk a tapsifülest, hol közelebb, hol távolabb kerültünk hozzá, de söréttel Kálmán bácsi kiabálása ellenére sem lőttünk, hisz 200

⁴⁸ A/3. sz. melléklet a 250/M. hadműveleti 3. Vezérkari Főnökség 1942. VI. számhoz. Ad. 7./Eü. helyzetjelentés. HL 2. hds. iratai 15. fasc.

⁴⁹ Főszállásmesteri parancsok. 23. sz. 1942. X. 15. HL 2. hds. iratai 15. fasc.

⁵⁰ Cseh Kálmán alezredes. 2. magyar hadsereg, I. a (hadműveleti) osztály. Parancsórtszt.

⁵¹ Kovács Gyula 1942. szeptember 6-tól a 2. hadsereg vezérkari főnöke, november 1-től vezérőrnagy.

méternél közelebb soha nem volt a nyúl. >>Micsoda vadászok vagytok, ha nem tudtok meglőni egy nyulat?<< – kiabált és rendületlenül hajtotta Sztálint, aki már kezdett kidögleni. A helyzetet a nyúl mentette meg, aki megunva a síkon való hajkurászást, átfutott a Tyihaja-Szoszna folyón, ahová a jég bizonytalan vastagsága miatt Kálmán bácsi sem tudta követni szánkóval.”⁵²

Néhány forrásban szarkasztikus részletek utalnak arra, hogy 1942 őszén egyre reményvesztettebbé váltak a katonák. Túl a nyári hídfőharcokon, a téli készülődés közepette egyre kevésbé hitték, hogy leváltják őket, hogy hazatérhetnek. Kadosa Árpád ironikus megjegyzéssel egy, még a “zöldellő remények idején született költeményt” másolt be emlékiratába, amely tökéletesen tükrözi azt a lelkiállapotot, amely 1942 őszén jellemezte a katonákat:

“Váltás
(Változatok egy témára)

Budapesttől a Don partig
Közismert már ez a mondás:
Ne félj pajtás, ne félj semmit,
Hazamegyünk, itt a váltás!

Gyalogságunk körletében
Szilárdan áll minden állás:
<<Nem engedjük be a muszkát,
Éppen mikor itt a váltás.>>

Tüzér mondja komájának:
<<Nem jó, fiú ez az állás!>>

⁵²Nemeskéri Kiss Miklós II.: 74.

De, felel az, megnyugtatta:
<<Újat épít majd a váltás!>>

Légfúróst sem zavarja már
Orosz Rata és bombázás,
Mert ha lelő minden gépet,
Mit fog lőni majd a váltás?

A híradó berkeiben
Szintén nagy a sürgés-forgás,
Hírül adják mindenkinek:
<<Hazamegyünk! Jön a váltás!>>

Fogolytábor, hadtápszázad,
Nem lesz őrség, hadtáp-hálás,
Szegény ruszkik itt maradnak,
De mi megyünk, jön a váltás!

A választott népeknél is
Vígán megy a gödörösás:
<<No! Adonáj megsegített,
Majd szed aknát a leváltás!>>

De hiába minden óhaj,
Mennyekig ható kiáltás,
Csak a kurva hideg tél jön,

...⁵³

⁵³Kadosa: 73–74.

A vers utolsó sorát – ha volt – már le sem írta Kadosa, annyira nyilvánvaló a rím által sugallt befejezés: nem reménykednek a váltásban.

Vámosy József egy olyan viccet jegyzett fel, amely a háború befejezésével kapcsolatos hiábavaló reményekre utal, s nem igazán mulatságos: “1950-ben Horthy Apánk meglátogatja a keleti fronton küzdő fiait. Megszólít egy 7. hadosztálybeli katonát: >>Hogy vagy édes fiam, nem hiányzik-e valami?<< >>Nye ponyemáju.<<⁵⁴ válaszolja a katona.”⁵⁵ Ez, a háború kilátástalanságát a hosszú szolgálat hatására eloroszosodó katona alakjával érzékeltető élc az egyetlen a forrásokban, amelyben a kormányzó is szerepel.

Még a reménytelen helyzetben lévő, fegyvertelen munkaszolgálatosok visszaemlékezéseiben is előfordulhatnak humoros részletek. Sárdos István,⁵⁶ akinek saját bevallása szerint civil mentalitása és humorérzéke segítségével sikerült túlélnie a munkaszolgálatot és a hadifogságot, helyenként Rejtő Jenő-i fordulatokkal rögzítette élményeit: “Varró közlegény, századunk keretének legbutább tagja aki Nagykátáról lett behívva a keretbe és olyan kicsi volt, hogy mint mondtuk, a kertben a földiepret is létráról szedte, egyből összeszarta magát és az úton levetkőzve igyekezett gatyája tartalmától megszabadulni.” – írta az első légitámadás hatásról. Később saját helyzetükön is ironizál: “Aztán megint összeverődött a század és törtünk tovább előre az ellenség felé. Már éjfélre járt az idő és halálos fáradt voltam. Akkor tanultam meg, hogy lehet menet közben is aludni. Ilyenkor csak akkor ébred fel az ember ha megbotlik, vagy egy másik alvajárónak neki megy. Egyszerre arra ébredek, hogy a ruszlik már megint csomagolnak (ti. bombáznak). Mondom a fi-

⁵⁴ A. m. “Nem értem!” (oroszul).

⁵⁵ Vámosy: 57–58.

⁵⁶ Zsidó munkaszolgálatos volt, alakulata nem ismert. Foglalkozása ötvös volt. 1943-ban hadifogságba esett, ahonnan hét év után került haza.

úknak, ezek tényleg azt hiszik, hogy Moszkváig meg sem állunk, és majd bevesszük Moszkvát lapáttal.”⁵⁷

Egyes szerzők számára a kiszolgáltatott, fegyvertelen munkaszolgálatosok sorsa is a humor forrásává válhatott. Ha kevesen viszonyultak is így a kérdéshez, az antiszemita propaganda hatása és az egyéni érzület sajátos megjegyzésekhez vezetett. Salamon Alajos⁵⁸ még 1941-ben tette a következő megjegyzést: “Kerékpáron megyek, egy tolmáccsal előre. 20 kilométer. – A kapaszkodón munkaszolgálatos zsidókkal megrakott szekerek vontatják terhüket, a lovak majd megszakadnak, de a bankigazgató urak csak nem szállnak le. Dühösen letolom a kocsist, a direktorokat lezavarom, későbbi helységben pedig parancsnokuknak feljelentem őket. Puha gyenge egy tiszt.”⁵⁹ Hasonló előítéleteességről árulkodik a Nemeskéri Kiss Miklós által humorosnak talált, 1942. június 1-jén feljegyzett eset: “Udvarunkban és az épületben zsidó munkaszolgálatosok vannak beosztva munkára. Ma délelőtt hallom, hogy Cseh alezredes⁶⁰ cigány legénye irtózatosan kiabál a folyosón három zsidóval. Megkérdezem, hogy miért, mire a válasz a következő: <<Tetszik tudni padlót súrolni tanítom őket, kétszer megmagyaráztam már nekik és még mindig nem tudják. Nem szeretem az értelmetlen embereket.>> Gyuri cigány jól megmondta a véleményét, mert <<beosztottai>> között – mint utóbb kinyomoztam – egy mérnök és két ügyvéd volt. Valóban értelmetlen emberek!” Az idézett részletek alapján feltűnő egyes magyar katonák intoleranciája, s ez nem csupán az oroszokkal és a zsidókkal szemben fogalmazódott meg: a hadseregben szolgáló román és ruszin katonák is gyakran szintén a gúny céltábláivá váltak.

⁵⁷ Sárdos István: Amíg élünk, nem szabad feladni. Emlékirat. HL TGY 3711. 8.

⁵⁸ Salamon Alajos (1912–?) Tartalékos zászlós, VII. hadtest. 22 huszárszázad. Eredeti foglalkozása nem ismert.

⁵⁹ Salamon Alajos: Katona-naplóm. Orosz-föld 1941. IX. 22-től és 1942. VII. 2. HL TGY 3213. 6–7.

⁶⁰ Ld. 50. lj.

A bemutatott források természetesen legfeljebb ízelítőt adhatnak abból, hogy milyen volt a harcoló katonák hangulata és milyen módon próbálták a front feszültségét lazítani-oldani. A naplók és memoárok alapján mégis képet kaphatunk a katonák mentalitásáról, és részben a kor közgondolkodásáról is. A harctéren bizonyos mértékig felfogásuk is uniformizálódott, a rendkívüli körülmények között pedig felerősödtek az indulatok, érzések, a jót és a rosszat egyaránt kihozta a fronton harcolókból a háború: a bajtársiasságot, a patriotizmust és a felelősségérzetet, de tapasztalható a szolidaritás, az irgalom hiánya, az irigység és a rosszindulat is. A felidézett részletek szellemesnek szánt megfogalmazásai is sokat elárulnak a katonák gondolkodásmódjáról, de a források szövegkörnyezetéből kiragadva nem vidámságot, hanem tehetetlenséget, esetenként lelki deformációt vagy szenvedést tükröznek. Amin a katonák az adott körülmények között nevetni tudtak, az a kívülálló számára nem mindig tűnik humorosnak. Azt gondolhatnánk – hiszen szinte közhely – a humor segíti a túlélést, emiatt nagyobb szerepe volt a katonák életében. Ha ez így volt, azt a források nem őrizték meg.

Mellékletek

I.

41. sz. melléklet a naplóhoz.

Bizalmas! Hátországiak (főként katonák) kezébe nem kerülhet.

UTASÍTÁS A HÁTORSZÁGBA TÁVOZÓK SZÁMÁRA

Bajtárs! Amikor hazatérőben átléped a határt, emlékezz arra, hogy civilizációtól és technikától megfertőzött földre lépsz, így a környezet és a szokások merőben eltérnek attól, amihez a Szovjetparadicsom földjén szokva vagy. Elvárjuk tőled, hogy ott az arcvonalban megszokott életmódodat a szabadság rövid idejére feladod

és az otthoniak sajátos életébe ügyesen és tapintatosan belehelyezkedsz. A szabadság nem tart sokáig, önfegyelmel viseld el az otthoni kellemetlenségeket.

Nagyobb nehézségek elkerülése végett vésd jól az emlékezetedbe az alábbiakat:

1./ Közlekedés: Az utazásnál ne szállj fel az első tehervonatra, nyitott kocsiba vagy fékezőülésbe, mert a MÁV általában külön személyszállító vonatokat járat az e célra ülésekkel berendezett kocsikból. Az oda- és visszautazástól eltekintve a személyvonatok igénybevétele jegyváltáshoz van kötve.

Kiszállás után nem lehet az állomás előtt álló járművek bármelyikére felkapaszkodni. Egyénenként utazó alkalmi személyek számára vannak ott üresen álló gépkocsik és fogatolt járművek (hasonlatosak a panje kocsikhoz), de ezeket csak azonnali készpénztérítés ellenében veheted igénybe. Valamilyen pecsétetes papír lobogtatása, vagy a fegyverhasználat kilátásba helyezése nem vezet általában célhoz. Közúti közlekedés esős időben is lehetséges, a meneteljesítmény általában nem csökken.

2./ Elszállásolás: Ne menj be az első, megfelelőnek látszó házba azzal a céllal, hogy ott a földön vagy szalmán kipihenjed magad, mert ez a háziak csudálkozását váltaná ki. Szálláscsinálásnál először gondoldj vissza, hogy az érintett helységben nincs-e már a békeidőből lakásod és abban az esetben csak azt vedd igénybe. Sátor használata általában nem szükséges, megfelelő táborhelyet nehéz találni.

A szobákban ne zavarjon, hogy tele van mindenféle bútorokkal és a szabad mozgásod korlátozva van. A ruházat és felszerelés felfüggesztésére ne verj szögeket a falba; ezen célra fogasok és szekrények szolgálnak, csak azt kell megszoknod, hogy az ott elhelyezett holmik megtalálása nem könnyű. Az ajtók kinyitása nem fog sikerülni a megszokott jól irányzott rúgással, vagy a vállal történő nekifeszítéssel. A csipő magasságában elhelyezett rézfoggantyú lenyomása után nyílik csak az ajtó.

Este a villanykapcsolót nyugodtan csavard meg, mert a villanyvilágítás működik és robbanás általában nem követi a műveletet.

A szalma, stb. hiánya következtében a hátsószobában négyszögletes, lábon álló, fehér vászon behuzatú lakberendezési tárgyak (ú. n. ágyak) vannak a lakásokban. Ezeket alvásra gondolkodás nélkül felhasználhatod. Ha rugózva lenne, ne zavarjon, ki lehet bírni. Ha az ágy már részben foglalt lenne, csak a személyazonosság megállapítása után vedd igénybe a fennmaradó helyet.

Éjjelezésnél aludhatsz levetkőzve, mert meglepő támadás veszélye kizárt.

A bútorzatra a háziak, mint a mennyiségéből is láthatod, túlzott gondot fordítanak és túlzott kultuszt csinálnak, ezért azok összetörése, feltüzelése és összefaragása nem ajánlatos.

Ha ezért lakásodban nagytakarítást akarsz csinálni, ne tereld össze az utcán az első 5-6 járókelőt (nemre, korra és foglalkozásra való tekintet nélkül) és ne állítsd őket sűrűlni, ablakot mosni, stb. Ha este későn mész haza, ne csodálkozz, hogy 22 óra után a kapu be van zárva. Ha nincs kapukulcsod, ne nyújtott töltettel nyissad ki a kaput, ott van a csengő, azt nyomjad meg.

3./ Biztosítás: Eddigi bemetszett hírek szerint a határon belül partizánveszély nincs, nyugodtan járálhatsz ismeretlen helyen is. Célszerű azonban itt is párosával járni, csak a járőrtársat kell jól kiválasztani. Ilyen célra legmegfelelőbb hölgyeket kell beszervezni.

Női ruhába öltözött személyek Magyarországon nem tagjai amazonkötelékeknek, még ha "kardos" menyecskék is. Mindazonáltal a szabadságos honvéd számára bizonyos veszélyt jelentenek, tehát az óvatosság nem felesleges. A veszély a rádió-

házasságok⁶¹ bevezetése óta jelentősen növekedett. Nők részéről történő közeledési, megszólítási kísérleteket erélyes "Nye ponyemáj!"⁶² kiáltással hárítsd el.

Esetleges partizángyanú esetén a rendőrség segítségét vedd igénybe. Azonnali letartóztatási jog nincs, gyanús magatartás esetén sem lehet azonnal és öntevékenyen a tüzet megnyitni.

Jelszó-jelhang általában nincs kiadva. Éjjelezésnél figyelőt nem szükséges az ajtóba kiállítani.

A polgári lakosság nagyobb csoportosulási helyein (vendéglő, mozi, stb.) sincs szükség egymás biztosítására (sündisznó-alakzat, körvédő-képesség), mert legfeljebb agyontaposnak, gyomorszájon vágnak, tyúkszemedre lépnek, de fegyveres beavatkozás nincs.

Egyhangú megállapítások szerint a magyarországi szárnyasok nem tanúsítanak ellenséges magatartást honvéd egyénnel szemben (ellentétben az orosz szárnyasokkal), ezért velük szemben rögtönintézkedésre és halálbüntetésre nincs szükség.

A robbanó kutyák intézménye csak a Szovjetunió sajátossága, a magyar kutya legfeljebb csak harap, de nem robban. Ezért az utcán szaladgáló kutyákat nem szükséges azonnal lelőni, mert ez kellemetlen feltűnést okoz.

A sötétség beállta után ne lőjj be minden világos ablakba, mert az elsötétítésre nem kell olyan aggodalmasan ügyelni. Az utca felett látszó fényforrások a közvilágításhoz tartoznak, nem az orosz akasztotta ki a lámpát, így nyomjelző tölténnyel való lövését mellőzd.

4./ Anyagiak:

a./ Élelmezés: Felvételezésre és nem helyszíni beszerzésre alapozva.

Felvételező helyek (ú. n. üzletek) sűrűn telepítve. Itt csak a közkézen forgó utalvá-

⁶¹ Személyes találkozás nélkül megkötött ú. n. frontházasság.

⁶² A. m. „Nem értem!”, hibás oroszszággal.

nyok (ú. n. pénz), valamint különböző jegyek felmutatása mellett lehet élelmezési cikkeket kapni. Elkészítés gazdaságtalanul családonként állandó tűzhelyeken. A háziasszony rendszerint a felfőzésre kerülő étel fajtájának és elkészítésének részlet-tervezésébe is be akar vonni és kívánságaid felől érdeklődik. Mivel a megszokott ételeid sajátos elkészítéséhez úgysem ért és szükséges eszközzel (mozgókonyha) sem rendelkezik, ne foglalkozz a részletekkel, a te feladatod csak az elfogyasztás. A kiszolgáltató adagokkal elégedj meg, mert a csöppnyi országban a sok ottmaradottnak be kell osztani a javakat. Az étkezés elfogyasztásánál ülj nyugodtan az asztal mellé, bár kényelmesebb a földön ülni. Fehér terítőre vigyázz! Nem tartják díszítésnek a pecséteket. Az evőeszközök használatában igyekezz a háziakat utánozni. Ne csodálkozz azon, hogy az evés otthon külön szertartás és társadalmi esemény. Ez csak az elpuhultság és a kényelem jele. Nem szabad a hátszobában az utcán hazafelé tartó teheneket megállítani és a tejet a helyszínen az ivópohárba és evőcsészébe kifejni. Ha egy udvarban tyúkokat látsz, ne menj a tyúkólba tojásért, mert ezeket a hátszobaiak maguk szokták összeszedni.

b./ Kereskedelem: Cleba (kenyér), honvéd cigaretta, gyufa, varrotű, stb. hazavitele felesleges és haszontalan. Otthon a tiszta értéket néző cserekereskedelem helyett pénzgazdálkodás van s így színes papírdaraboknak tulajdonítanak nagy értéket. Olvashatatlan aláírással és nemlétező hadrendi alakulat felírásával ellátott igénybevételi jegyet még körbélyegzővel sem fogadnak el a kereskedők általában az áruikért.

c./ Egészségügyi rendszabályok: Ne lepődj meg a határon, ha fűrdővonattal várnak. Súlyos sértés, ha nem veszed igénybe. A vízpazarolás és tisztálkodás otthon megrögzött szokás, ehhez igyekezz tartani magad. Kutakat, vályúkat, patakot ne keress, ha véletlenül tisztálkodni akarsz. E célra majd minden lakásban szobaforrás (vízcsap) van. Helyenként még külön helyiségben nagy tartály áll, melyben egyszerűen az egész testét lemoshatja az ember. Ezen berendezések naponta

történő igénybevételén ne ütközz meg és ha a háziaknak különösen a kedvébe akarsz járni, magad is utánozzad őket.

A víz ivásával otthon se menj túlzásba, bár közvetlen hatása nincs. Inkább fogyassz alkoholt, de a keleti arcvonalon folytatott elvonókúra után vigyázz az adagolásra. Feltétlenül használd a határon átadott, beosztásokkal ellátott szoptatós üveget. Naponta beosztásról-beosztásra növeld a mennyiséget a régi cúgod eléréséig. A szabadság lejárta előtt fokozatosan kezd meg a leszokást.

A lakások alacsony, különös formájú, fakeretes porcellán csészével ellátott helyisége különleges egészségügyi célokat szolgál. Használat után az oldalt elhelyezett foggantyút húzd meg. (Ne ijedj meg, nem robban, a zaj egészen veszélytelen.) A fent leírt szerkezetet más célokra – hajmosás, borotválkozás – ne használjuk.

A városok terein lévő szökőkutakba vagy más nagyobb felületű vizekbe ne ugorj aronnal, miután ezek nem fürdőzési célt szolgálnak. Ha semmiképpen nem tudsz a kísértésnek ellenállni, akkor vedd fel feltétlenül fürdőnadrágodat, mert a hátszágaiak nagyon szégyenlősek, a rendőrök pedig kíméletlenek.

Ha ruhákat mosatsz, ne akaszd szárítás céljából az ablakodba, vagy az utcára, mert eltűnik.

d./ Fűtés: A fűtőfát nem szokás a szomszéd kerítéséből, az ajtókból, az utcai fasorból kitermelni. A környező házak összedöntése sem vezet célhoz, mert a magyarok rendszerint kőből és téglából építik házaikat és így a fűtőfa ilyen módon történő beszerzése nem gazdaságos. Bútorok, képkerekek felfűtését – még ha feleslegesnek is mutatkoznak a lakásban – a 2. pontban mondottak miatt kerüljük el.

5./ Öltözködési szabályok: Géppisztoly, kézigránát, fűtykös nem tartozik a kimenő öltözethez. Esős időben a sátorlap túlságosan nagy feltűnést kell, viselését

kerüljük. Ha nagy forgalmú helyeken kiülsz az erkélyre, végy magadra legalább egy ruhadarabot.

6./ Titoktartás, lehallgatás: Gondolj mindig arra, hogy a beszédedet a hátszágaiak megértik. Nem lehet tehát valakit a világ legbarátságosabb mosolyával így megszólítani: “Mit akarsz vén lókötő! Csak maradj távol, nehogy a kedves háziállataid hozzám átköltözzenek!” , mert az illető a dolog lényegét megérti. Biztonsági okokból tehát célszerű, ha a szabadságos honvéd egyének egymás közt oroszul beszélnek, akkor a lehallgatás veszélye nagyban csökken.

7./ Általános tudnivalók: A hátszágba érve igyekezz beleélni magad a tulajdonról alkotott sajátos felfogásba. A magántulajdon gondolata a hátszágban teljesen el van terjedve. Ott a javait mindenki maga igyekszik önzően felhasználni s erre az emberek egymással szemben szinte szertartásosan ügyelnek. Ha e téren nem igyekszel a bevett szokásokat és formásokat betartani, könnyen nagy sértődéseknek s kellemetlenségeknek teszed ki magad.

a./ A magántulajdon túlzott kultuszára külön testületek (rendőrség, bíróság) vigyáznak. Ezekről óvakodj, mert ők a gondolat bigott megszállottjai és a magántulajdon eszméjének fanatikus terjesztésében elsősorban a Szovjetunióban kialakult tiszta felfogás ellen küzdenek.

b./ A hátszág önző felfogása szerint a polgári lakosság érdekei legelsőrendűek, tehát ne kívánd magadnak és a honvédségnek ama előjogokat és kiváltságokat, melyeket a hadművelleti területen jogosan élvezel. Ne csodálkozz általában a hátszág kicsinyességén, nem lehetnek olyan széles látókörűek, mint te, aki mögött és előtt 1000 kilométerek vannak. Örülj, hogy a te tekinteted a távlatokhoz van szokva és nézzed el a hátszág kicsinyes, önző gondolkodásmódját.

c./ A zsidó otthon nem egyenrangú munkaszolgálatos tagja a közösségnek, hanem kiváltságos munkaadó. Így értékét ne becsüld túl és ezek szerint bánjál vele.

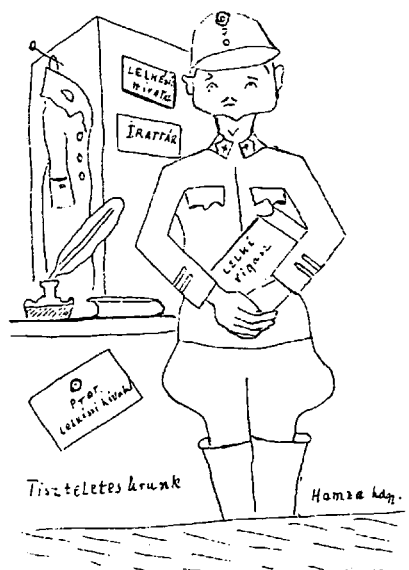
Bajtársaim! Ha ezeket elmédbe vésed, akkor a szabadságot elviselhetőnek fogod találni. De a hadműveleti terület valódi életét, a Szovjetunió paradicsomi állapotát ne ecseteld túlságosan, mert akkor otthonról mindenki idetődül és vége lesz a mi nyugodt, szép életünknek.

Kapják: a kiválasztottak.

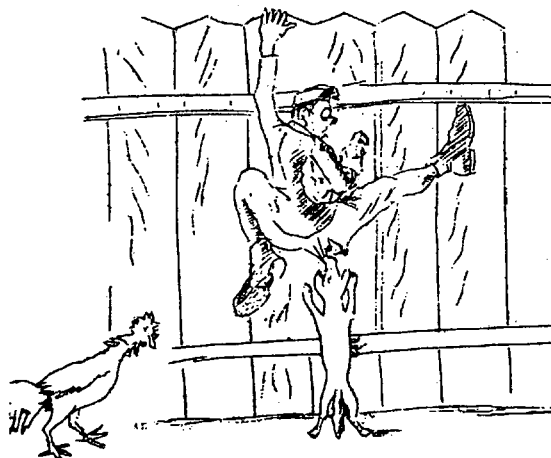
Tábori posta, 42. VIII. 27-én 00 h 05 perc.

Hátországhy s. k.

Bajtársi szolgálat kirendelt vezetője

Hamza Tibor⁶³ karikatúrája Soltész Pál reformtus tábori lelkészről.⁶⁴

Karikatúra (tyúktolvaj)

⁶³Hamza Tibor (1908–?) tartalékos főhadnagy, Képzőművészeti Főiskolát végzett.

⁶⁴Soltész Pál: református tábori lelkész 2. világháborús naplója 1942-től. HL TGY 3555. 41.

JUDIT PIHURIK

„I am reporting that the horse has run away together with its skin.”

(Soldiers' Humour on the Soviet Front)

On the basis of studying the diaries and memoirs of Hungarian soldiers on the eastern front we can form a picture of the every day life of warriors in the theatre of war. Preserving a sense of humour was the most natural way of protection, a way to relax tension, that is why we can find witty, ironic parts and cartoons in the related sources. Though in most of the cases soldiers' humour defies printing, in the researched sources this side can rarely be found; obscenity, rough expressions and stories are few, the jokes, the stories are not too witty, in some case they are rather clumsy and primitive. The main target of soldiers' humour was the enemy; the local features and traditions of the inhabitants and the awkwardness of Bolshevik system. They often expose the everyday difficulties of a soldier' life, phenomena resulting from the order of an army and the general human frailty. Surprisingly, erotic jokes, stories can hardly be found in the manuscripts and pieces of political humour are also missing. The enumerated sources provide a sense of feeling about the mood of fighting soldiers and how they tried to solve the tensions encountered on the front.